

بررسی الگوها و گونه‌شناسی کالبدی ایوان در خانه‌های تاریخی؛ مطالعه موردی: خانه‌های قاجار و پهلوی اول شهر تبریز

لیلا صفری اصل*

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۰/۰۳/۳۱

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۴۰۱/۰۱/۲۸

چکیده

مطالعه‌ی فضاهای معماری ایران و خانه‌های تاریخی نشان‌دهنده‌ی ترکیب و ارتباط سه فضای باز، بسته و نیمه‌باز است. ارتباط بین این سه فضا و به‌طورکلی ارتباط درون و بیرون، یکی از اصول معماری ایرانی است. ایوان به عنوان یک فضای نیمه‌باز، علاوه بر ارتباط و فصل مشترک فضاهای باز و بسته، کارکردهای مختلف عملکردی، اقلیمی، فرهنگی و کالبدی دارد. همچنین غالباً معیاری برای تشخیص ارزش و هویت معماری و اجتماعی صاحبان خانه‌های تاریخی محسوب می‌شود. در این پژوهش برای نیل به هدف اول که شناخت و گونه‌شناسی ایوان‌ها در دوره‌ی قاجار و پهلوی اول است از طریق روش توصیفی - تحلیلی و مطالعه‌ی تطبیقی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی گونه‌شناسی و مفهوم ایوان پرداخته شده و در ادامه مبتنی بر مشاهدات میدانی و برداشت‌های صورت گرفته از ایوان خانه‌ها، تلاش می‌شود تا ویژگی‌های کالبدی ایوان در دوره‌های قاجار و پهلوی اول بر پایه‌ی دو نظام دقیق «کالبدی و فضایی» و «کارکرد و عملکردی»، تحلیل شود. بعد از ارائه‌ی الگوها و مقایسه‌ی نظام‌های کالبدی در چهار دوره‌ی (اویل، اواسط و اواخر قاجار و پهلوی اول) یافته‌های زیر به دست می‌آید. با بررسی ایوان‌ها از نظر الگویی، می‌توان آن‌ها را بر اساس ویژگی‌های نظامی کالبدی خانه‌ها در سه گونه‌ی «ایوان درکل»، «ایوان درمیان» و «ایوان بیرون‌زده» بررسی و دسته‌بندی کرد. درباره‌ی هدف نهایی پژوهش که چگونگی و چراجی تغییرات در ایوان‌ها است این نکته قابل‌بیان است که ایوان، مانند دیگر اجزا و عناصر خانه‌های تاریخی انعطاف‌پذیر بوده و برای تغییرات ایجاد شده در سطح جامعه و معماری، پیکربندی و سازمان فضایی و مخصوصاً کالبد ایوان‌ها تغییر یافته‌است. در پی تحولاتی که بعد از جنگ ایران و روسیه در ایران پدید آمد، زنجیرهای از حوادث به وجود آمد که در دوره‌ی پهلوی اول به اوج خود رسید. مجموعه‌ای از عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، شهری که بر الگوی معماری خانه‌ها و ایوان‌ها اثر گذاشته‌اند. از مهم‌ترین این عوامل که بر تغییرات ایوان‌ها تأثیر زیادی داشتند می‌توان به ارتباط با کشورهای غربی، تضعیف باورها و ارزش‌ها، افزایش جمعیت، تمکن مالی صاحب‌خانه و تحولات نوسازی و شهری اشاره کرد.

کلمات کلیدی: گونه‌شناسی، ایوان، قاجار، پهلوی اول، تبریز.

* کارشناس ارشد معماری، گرایش مطالعات معماری ایران، گروه معماری، دانشکده‌ی معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

Safari.l@ut.ac.ir

این مقاله برگرفته از رساله‌ی کارشناسی ارشد نویسنده با عنوان «بررسی الگوها و ریشه‌های تغییرات خانه‌های تاریخی شهر تبریز در دوره‌ی قاجار و پهلوی اول» است که در دانشگاه تهران به انجام رسیده است.

۷۲، ۱۳۹۵). در این پژوهش، طبعاً گونه‌شناسی به‌طور عام و گونه‌شناسی ایوان‌های خانه‌های دوره‌ی قاجار و پهلوی اول شهر تبریز به‌طور خاص از منظر جایگاهی (محل قرارگیری در نما و پلان)، شکلی و عملکردی موردنرسی قرار می‌گیرد. درواقع، شناخت و گونه‌شناسی ایوان و دگرگونی‌های ایجادشده در طول دوران قاجار تا پهلوی اول در خانه‌های تاریخی تبریز از اهداف این پژوهش است و به دنبال یافتن پاسخ‌دهی به این پرسش‌ها است: خصوصیات شکلی و جایگاهی ایوان‌ها در پلان و ساختار نمای خانه‌ها چه ویژگی‌هایی دارد؟ ماهیت عملکردی ایوان خانه‌های موردمطالعه به چه صورت بوده است؟ و در آخر چه عواملی در شکل‌گیری تغییرات در ایوان خانه‌های دوره‌های قاجار و پهلوی اول مؤثر بوده‌اند؟ بنابراین پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی بر مبنای یافته‌های کتابخانه‌ای و میدانی به بررسی ویژگی‌های کالبدی و فضایی و تحولات آن در بازه‌ی زمانی اوایل قاجار تا پهلوی اول در خانه‌های تاریخی تبریز و عوامل مؤثر بر تغییرات می‌پردازد.

ادیبات موضوع

مبانی نظری

مفهوم گونه و گونه‌شناسی در معماری

برای پرداختن به موضوع گونه‌شناسی، تعریف مفهوم گونه و معیارهای آن ضروری است. گونه به‌عنوان یک مفهوم به نوع، طبقه یا دسته‌ای از مردم یا گروهی از اشیا اشاره دارد که ویژگی‌های مشخصی دارند و این ویژگی‌ها آن‌ها را از دیگر دسته‌ها یا گروه‌ها متمایز می‌کند. به عبارت ساده، گونه به دسته‌ای اطلاق می‌گردد که در آن تعدادی از اشیای مختلف بر اساس یک سری ویژگی‌های مشترک سازماندهی می‌شوند. اگرچه برای گونه می‌توان یک تعریف واحد یافت اما در عمل نسبت

شکل‌گیری بنا در معماری ایران چه به‌صورت منفرد و چه به‌صورت مجتمع بر اساس ترکیب سه الگوی فضای باز، بسته و نیمه‌باز صورت گرفته است (حائری، ۱۳۸۸، ۱۱۷). فضای نیمه‌باز جزء ناگستینی معماری گذشته‌ی ایران است که هم فضای استقرار است و هم می‌تواند مفصل بین فضای باز و بسته باشد و آن‌ها را از یکدیگر جدا و متمایز کند. ایوان به‌عنوان یک فضای نیمه‌باز، سرشار از معنا و عملکرد با ویژگی‌های فضایی غنی معماری است که برخلاف ظاهر ساده و متعارف خود، ماهیتی پیچیده و بحث‌برانگیزی دارد که ظرفیت طرح بحث و تحلیل فراوان را دارد. ولی در مطالعات و پژوهش‌های مربوط به تاریخ معماری ایران، ایوان از مباحثی است که علی‌رغم کاربرد گسترده و جزء جدانشدنی معماری این سرزمین، در کمتر پژوهشی موضوع اصلی پژوهش بوده است.

خانه‌های تاریخی از جمله کاربری‌های مهم معماری ایران هستند که تلفیقی ویژه از سه گونه‌ی فضایی (باز، بسته و نیمه‌باز) را در خود دارا هستند. ایوان در خانه‌های تاریخی ازلحاظ فرم، ابعاد، جایگاه و عملکرد تنوع زیادی دارد. در این مقاله با تمرکز بر معماری خانه‌های تاریخی دوره‌ی قاجار و پهلوی اول شهر تبریز که علی‌رغم تخریب و نوسازی گسترده‌ی بافت شهری در سال‌های اخیر، تعداد قابل ملاحظه‌ای از خانه‌ها از گزند تخریب کامل در امان مانده‌اند، به بازشناخت و گونه‌شناسی «ایوان» می‌پردازد.

با اینکه تعاریف زیادی برای گونه‌شناسی طرح شده است می‌توان گونه‌شناسی را دسته‌بندی و طبقه‌بندی نمونه‌ها بر اساس معیارهای مشترک دانست که می‌توان اندام‌های کالبدی را ازلحاظ عملکردی یا ویژگی‌های شکلی تحلیل و دسته‌بندی کرد (میرسجادی و فرکیش،

ارتباطی و انتقالی که بین فضای باز و بسته دارد، فضای مستقلی با عملکرد خاص در جلوی ساختمان است. به عبارت دیگر، هم خاصیت ارتباطی، انتقالی دارد و هم خاصیت زیستی. از این میان ایوان یکی از مهم‌ترین فضاهای در بنها است که هم به لحاظ فرمی و عملکردی و هم به لحاظ ساختاری معماری خاص خود را داشته است.

ایوان یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین فضاهای خانه است که با تنوع فضایی، پیوستگی فضای بیرون و درون را فراهم می‌سازد. این بخش از بنا، در فصول گرم موجب تعدیل هوای داخل بنا می‌شود. ایوان مرکز عظمت و نقطه اتصال فضای سرپوشیده به فضای باز(حياط) است که عامل فرهنگی و اجتماعی را در بنها تقویت کرده است (زارعی و همکاران، ۱۳۹۷، ۴۳)؛ بنابراین ایوان، عنصر و معیار برگزیده این پژوهش، علاوه بر تنوع فضایی و پیوستگی درون و بیرون را که در خانه‌ها ایجاد کرده، کیفیت خاصی را نیز به کالبد خانه‌ها می‌بخشد. بدین ترتیب نگرش دقیق و عمیق به آن برای درک شکل، مفهوم و عملکرد و درنهایت بازشناسی و گونه‌شناسی آن لازم است.

پیشینه‌ی تحقیق

عملده مطالعات انجام شده پیرامون موضوع پژوهش حاضر را می‌توان به دو قسمت زیر تقسیم نمود:
الف) مطالعات درزمینه‌ی گونه و گونه‌شناسی
ب) مطالعات انجام شده درزمینه‌ی ایوان

گونه‌شناسی درواقع طبقه‌بندی آثار بر حسب ویژگی‌های مشخص و تعیین گونه‌های مختلف است. گونه‌شناسی از موضوعاتی است که گستره‌ی جهانی دارد و با همه‌ی تعاریف به نظر می‌رسد مفهوم گونه و گونه‌شناسی به واسطه‌ی پشتونه‌ی تاریخی که ویترویوس حدود ۲۰۰۰ هزار سال پیش در اثر معروف

به نگاه محققین آن تعاریفی مختلفی پیدا کرده است. گونه یک شمای چندبعدی است که شامل اندام‌های کالبدی و طرح‌واره‌ها است و در آن می‌توان ویژگی‌های مشترک تک اندام‌ها و یا سازمان‌دهی اندام‌ها را در یک شاکله کلی ارزیابی کرد. سوال اصلی در اینجا نوع نگاه به ویژگی‌های مشترک است (معماریان و طبرسا، ۱۳۹۲، ۱۰۶).

در حوزه‌ی مسکن، استقرار و جهت‌گیری ساختمان بر روی زمین، موقعیت آن، نسبت‌های فضاهای پر و خالی، دسترسی، حجم و ابعاد، خصوصیات شکلی، فرمی و کالبدی همچنین نحوه‌ی دسترسی و گردش فضاهای در داخل خانه، به عنوان عوامل مشترک در تعاریف گونه‌شناسی قابل بهره‌گیری است (فرح‌بخش و همکاران، ۱۳۹۶، ۹۸)؛ بنابراین گونه‌شناسی در معماری را می‌توان، مطالعه‌ی تطبیقی و شناخت اشتراکات اجزا و عناصر کالبدی یا سازمان‌دهی فضاهای به منظور شناسایی الگوها تعریف کرد.

مفهوم ایوان

ایوان یکی از مهم‌ترین عناصر مشخص معماری ایران بشمار می‌آید که از هزاره‌ی اول قبل از میلاد تا عصر حاضر، تغییر شکل‌های گوناگون در حیطه‌ی کاربردها و بناها صورت گرفته و ترکیب متنوعی یافته است. اندیشه‌ی اصلی یا مایه‌ی اولیه‌ی فکری به وجود آمدن ایوان را می‌توان در نیاز ساکنان به فضای واسطه که قادر باشد با فراهم آوردن امکان مکث یا توقف، حین گذشتن از فضای باز به فضای داخلی و بالعکس خلاصه کرد (فلامکی، ۱۳۵۵، ۶۲-۶۱). تصویر و مفهومی که محققان از صورت ایوان ترسیم و تعریف کرده‌اند، فضای نیمه‌باز و مسقفی که از سه طرف محدود (بسته یا نیمه‌بسته) و از یک طرف باز است که میان فضای باز و بسته قرار می‌گیرد و علاوه بر نقش

از جمله؛ الدو روسي، آرگان، آيمونينو و كراير به آن پرداخته‌اند. همچنین تحقیقات متعددی در زمینه‌ی گونه‌شناسی در معماری به خصوص حوزه‌ی مسکن انجام شده است (جدول شماره‌ی ۱).

خود تحت عنوان «ده کتاب معماری»، گونه‌های مختلف بناهای یونانی را طبقه‌بندی کرده است بیشتر تداعی‌کننده‌ی جنبه‌های شکلی و عملکردی است (معماريان، ۱۳۸۷، ۱۰۴)؛ بنابراین بسیاری از محققین

ج. پژوهش‌های صورت گرفته در مورد گونه و گونه‌شناسی

عنوان تحقیق	نویسنده‌گان	توضیحات
Architecture On the Typology of Urban Space, London	Argan, G. C. (1963)	گونه‌شناسی را تنها در قالب یک طبقه‌بندی و فربیند آماری نمی‌بیند و در یکسری گونه‌شناسنامه‌های، تحلیل و ساده‌سازی عملکردهای فیزیکی ساختمان و پیکربندی آن نیز اتفاق می‌افتد.
Tipo, nel Encyclopedie Metodique di Architecture'	Krier, R. (1984)	معماری مدرن و علی افول هنر ساختمان‌سازی این شیوه‌ی معماري، طراحی و گونه‌شناسی معماري مدرن بررسی شده است.
(فرج‌بخش و همکاران، از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول)	De Quincy (1985)	گونه یک «طرح» یا «شما» است که قابلیت آن را دارد که در ذهن هرمند تأثیر بگذارد.
(خاکپور و همکاران، از بررسی عناصر و اجرای کالبدی خانه‌های قابليع شهر رشت به گونه‌بندی خانه‌های تاریخي پرداخته‌اند. نوع دسته‌بندی گونه‌ها بر اساس جهت گیری عمومی بناها، عناصر و اجزا فضائي باز و سنتي و ترکيب شکل بوده است.	گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت (۱۳۹۶)	خانه‌های تاریخي مشهد بر اساس ویژگی های شکلی و فرم عناصر تغكی و دسته‌بندی شده‌اند. نتیجه نشان می‌دهد که خانه‌های دوره‌ی قاجار درون گرا و دوره‌ی پهلوی برون گرا هستند.
(غفوريان و همکاران، از بررسی عناصر و اجرای کالبدی خانه‌های قابليع شهر رشت به گونه‌بندی خانه‌های تاریخي پرداخته‌اند. نوع دسته‌بندی گونه‌ها بر اساس سلسه‌مراتب ورود به خانه‌ها، گونه‌شناسی و سیر تحول این فضا مورببرسی قرار گرفته است.	گونه‌شناسی سازمان فضائي و سلسه‌مراتب ورود در (۱۳۹۶)	فضاهای ورودی بر اساس سلسه‌مراتب ورود به خانه‌ها، گونه‌شناسی و سیر تحول این فضا مورببرسی قرار گرفته است.
در مطالعات زيداتي صورت نگرفته است. رضائني (۱۳۹۶) در مقاله‌اي تحت عنوان «صورت ايوان در معماری ايراني، از آغاز تا سده‌های نخستين اسلامي» با رویکرد تاریخي، ویژگی‌های ساختاري ايوان را بر مبنای بناهای شناخص از دوران قبل از اسلام و دوران اسلامي تشریح كرده است. بررسی ايوان‌ها نشان می‌دهد آن‌ها را می‌توان به سه گروه ايوان ستوندار، ايوان طاق‌دار و ايوان با تلفيق طارمي تقسيم كرد. محمودي (۱۳۸۴) در پژوهش «بازنگري اهميت ايوان در خانه‌های سنتي (با نگاه ويژه به بم)»، به بازخوانی ايوان در معماری خانه‌های سنتي ايران و بررسی نقش آن به عنوان فضائي نيمه‌باز از نظر فرمي، مفهومي و عملکردی می‌پردازد. ذاكرعاملى و جبل عاملى (۱۳۹۲) در مقاله‌ي «بررسی سير تحول ايوان در خانه‌های سنتي دشت يزد - اردكان از دوره‌ي مظفری تا قاجار»، با تکيه‌بر داده‌های حاصل از مطالعه، مستندنگاري و پيگيري‌های انجام شده در خانه‌های مظفری و صفوي و با استفاده از روش مقاييسه‌ي تطبیقی، ايوان‌ها را بررسی كرده‌اند. کلانتری و	گونه‌شناسی خانه‌های های ساختمان سازی اين شيوه‌ی معماري، طراحی و گونه‌شناسی معماري مدرن بررسی شده است.	

همکاران (۲۰۱۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی رابطه‌ی بين نقش اقليمي ايوان و ميزان مصرف انرژي در خانه‌های سنتي تبريز» به بررسی عملکرد ايوان در خانه‌های سنتي شهر تبريز می‌پردازد. هدف آن بررسی نقش اقليمي ايوان و ميزان مصرف انرژي آن در خانه‌ها است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که ايوان به عنوان عنصر نمادين در معماری سنتي تبريز مورد استفاده قرار گرفته و عملکرد آب و هوائي شهر در طراحی اين فضا به ندرت موردنوجه قرار گرفته است. همچنین نژادرياحي (۲۰۱۶) در پژوهش «بررسی نقش ايوان به عنوان عنصری پايدار در خانه‌های سنتي مناطق مختلف آب و هوائي ايران» بر عملکرد ايوان به عنوان يكى از فضاهای مهم معماری سنتي ايران تمرکز دارد. هدف اين مطالعه، بررسی نقش ايوان در افزایش پايداري خانه‌های سنتي مناطق مختلف آب و هوائي ايران است.

پژوهش حاضر، در صدد گونه‌شناسی ايوان خانه‌های دوره‌ی قاجار و پهلوی اول شهر تبريز است. بنابراین لزوم دست یافتن به درک مفهوم كلی از واژه‌ی گونه و گونه‌شناسی و همچنین مفهوم ايوان و نقش آن در

باتوجه به تغییرات ایجاد شده برای رسیدن به هدف پژوهش، با استفاده از روش تفسیری - تحلیلی به چگونگی تأثیر عوامل مؤثر بر تغییرات و تحولات در الگوهای خانه‌ها پرداخته می‌شود.

مطالعات و بررسی‌ها

علی‌رغم تخریب و نوسازی گسترده‌ی بافت شهری شهر تبریز در سال‌های اخیر که باعث از بین رفتن بافت‌ها و خانه‌های تاریخی شده است، تعداد قابل ملاحظه‌ای از خانه‌های تاریخی در تبریز موجود هستند که یا کامل حفظ شده‌اند یا در خطر تخریب و ویرانی قرار دارند. بنابراین شناخت جامع ایوان خانه‌های قاجار و پهلوی اول و گونه‌شناسی آن‌ها مستلزم بررسی نمونه‌های زیادی از خانه‌های بر جای مانده بود. بدین منظور ۲۷ خانه از خانه‌های قاجار و پهلوی اول که دارای ایوان بوده‌اند و از گرنده تخریب کامل مصون مانده و همچنین امکان بازدید مستقیم از خانه‌ها وجود داشت، انتخاب و مورد بررسی قرار گرفتند (تصویر شماره‌ی ۱).

خانه‌های تاریخی ضروری است.

روش تحقیق

در این پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی با بهره‌گیری از گونه‌شناسی معماری بر اساس ساختار شکلی و فضایی ایوان‌ها در خانه‌ها بهره گرفته شده است. بدین ترتیب در بخش اول این پژوهش، با روش توصیفی تلاش شد تا ضمن شناخت مفهوم و چیستی گونه و گونه‌شناسی در معماری که با مطالعات کتابخانه‌ای محقق و گردآوری شد، به مفهوم ایوان پرداخته شود. بدین منظور ۲۱ مورد از خانه‌های تاریخی دوره‌ی قاجار و پهلوی اول شهر تبریز به عنوان موردنکاوای تحلیل و بررسی شدند؛ لذا در اولین گام، با مراجعه‌ی مستقیم به خانه‌ها و ثبت مشاهدات، داده‌ها و مدارک موردنیاز، برداشت و الگوهای فضایی و شکلی ایوان هر کدام از خانه‌ها ترسیم شد. در بخش دوم پژوهش گونه‌های ایوان خانه‌ها بر پایه‌ی ویژگی‌های شکلی و ساختاری دسته‌بندی و در آخر با روش مطالعه‌ی تطبیقی مقایسه شده‌اند. در بخش آخر

خانه بهنام - اوایل قاجار	خانه چهارباغ - اوایل قاجار	خانه رحیمی - اوایل قاجار	خانه مشروطه - اوایل قاجار	خانه صدقیانی - اوایل قاجار	خانه قدکی - اوایل قاجار	خانه شربیت‌آوغلی - اوایل قاجار
خانه ختایی - اوایل قاجار	خانه شربیت‌آوغلی - اوایل قاجار	خانه سرخهای - اوایل قاجار	خانه معبدی - اوایل قاجار	خانه نعمت‌زاده - اوایل قاجار	خانه کلکتئو - اوایل قاجار	خانه علوی - اوایل قاجار
خانه شربیت‌زاده - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار
خانه شریعت‌زاده - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار	خانه گلستان - اوایل قاجار

ت ۱. نمونه‌ی خانه‌های تاریخی موردمطالعه‌ی شهر تبریز

گونه‌بندی ایوان‌ها

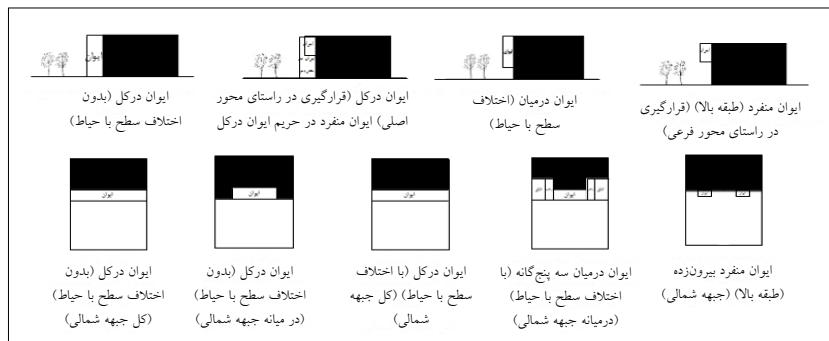
قبل از پرداختن به گونه‌شناسی ایوان‌های خانه‌های موردمطالعه، منظر و نظام‌هایی که ایوان‌ها بررسی می‌شوند، معرفی می‌شود. اگرچه نظام‌های دیگری نیز برای بررسی و گونه‌شناسی می‌تواند قابل ارائه باشد ولی با توجه به ماهیت کلی ایوان به نظر می‌رسد نظام‌های زیر از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین موارد در شکل‌گیری کالبد فضای ایوان باشند.

- نظام‌های کالبدی - فضایی
 - نظام‌های عملکردی

نظام‌های کالبدی - فضایی

گونه‌شناسی جایگاهی

نحوه‌ی قرارگیری ایوان‌ها یکی از نظام‌های بررسی ویژگی‌های کالبدی ایوان خانه‌ها است. در خانه‌های تاریخی تبریز، ایوان یکی از فضاهای مهم و شاخص است که در نحوه‌ی ساماندهی و استقرار فضاهای دیگر نقش کلیدی دارد. ایوان در بیشتر نمونه‌های موردمطالعه به خصوص خانه‌های اوایل و اواسط دوره‌ی قاجاریه در امتداد محور اصلی ساختمان قرار گرفته است. این فضا که بیشتر در ضلع جنوبی طنبی قرار گرفته است علاوه بر ساختمان نیز ایجاد عمق می‌کند. این عنصر در خانه‌های متاخر قاجار و پهلوی اول، در امتداد محور فرعی ساختمان نیز ایجاد شده است. در دوران پهلوی اول در خانه‌های گوهرپون و لاله‌ای ایوان شکل سرتاسری خود را

ت ۲. الگوهایی از انواع پیکربندی محل قرارگیری ایوانها در خانه‌های تاریخی تبریز

ت ۳. الگو محل قرارگیری ایوان در خانه‌های تاریخی تبریز

«خطی» و «چلپایی» دسته‌بندی نمود که دسته خطی خود به دو صورت پلان مستطیل و ذوزنقه‌ای است. بررسی پلان ایوان‌ها نشان می‌دهد که تنها پنج ایوان از ایوان‌های موردمطالعه دارای پلان غیرخطی (مستطیل) هستند. هندسه‌ی پلان ایوان خانه‌های بهنام، قدکی، مجتهدی و کلکته‌چی، به صورت ذوزنقه‌ای و ایوان شمالی خانه‌ی حیدر زاده و ایوان شرقی خانه‌ی گنجه‌ای زاده به صورت نیمه‌چلپایی هستند. تصویر شماره ۴ انواع انتظام شکلی ایوان‌ها در پلان را نشان می‌دهد.

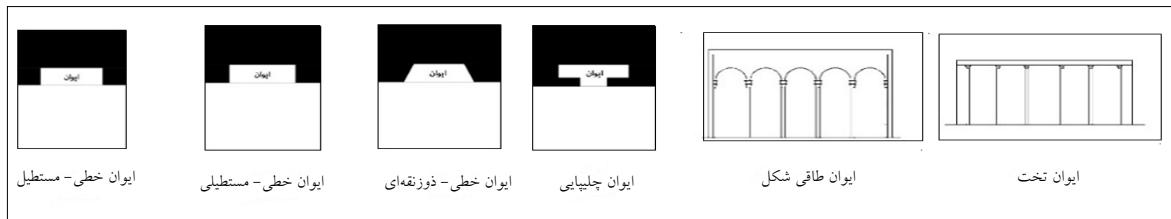
پوشش و هندسه‌ی قوس ایوان‌ها در خانه‌های موردمطالعه، در نمایش تغییرات ایجاد شده در ایوان‌ها نقش مهمی داشته است. در دوره‌ی قاجار تحول بزرگی در ساختار ایوان به وقوع پیوست، شکل قوس دایره در این دوره رایج شد (ذاکر عاملی و جبل عاملی، ۱۳۹۲، ۱۱۵). ایوان‌های طاق‌پوش با قوس نیم‌دایره و ستون‌های استوانه شکل در خانه‌های موردمطالعه تا اواخر دوره‌ی

به‌طورکلی می‌توان سه نوع ایوان از جهت محل قرارگیری در خانه‌ها شناسایی کرد. ایوان در کل، ایوان در میان، ایوان بیرون زده که در بالا توضیح داده شدند. نکته‌ی حائز اهمیت این است که با توجه به اینکه خانه‌ها از نقاط مختلف بافت تاریخی شهر با سطح اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متفاوت انتخاب شده است، اما اصول طراحی در اکثریت آن‌ها تقریباً یکسان است.

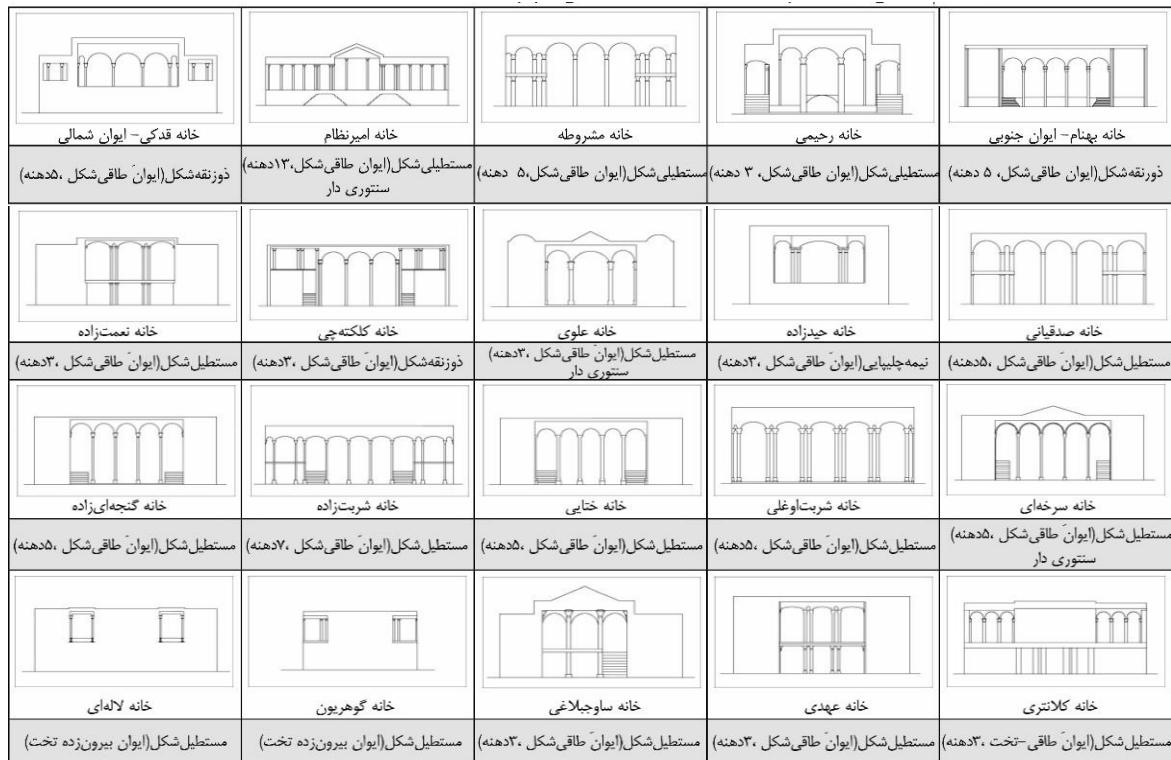
گونه‌شناسی شکلی

در الگوی سنتی خانه‌های ایرانی، کالبد خانه‌ها به لحاظ شکلی از یک نظم درونی و آشکار برخوردار هستند. ایوان از مهم‌ترین فضاهای خانه‌های تاریخی تبریز است که از نظر فرم و ابعاد دارای تنوع زیادی است. در این پژوهش، هندسه‌ی ایوان‌ها در پلان، هندسه و فرم طاق‌ها در نما گونه‌شناسی شده‌اند. بررسی الگوی شکلی ایوان در معماری خانه‌ها نشان می‌دهد ایوان را می‌توان بر اساس شکل پلان در دو دسته‌ی

همچنین در خانه‌های (امیرنظام، علوی، سرخهای و ساوجبلاغی) جهت تأکید بر ایوان و در وسط آن، یک ستوری در رأس آن‌ها قرار گرفته است (تصویر شماره‌ی ۵).

ت.۴. الگوهای انواع انتظام شکلی ایوان‌ها در نما و پلان خانه‌های تبریز

ت.۵. الگو انتظام شکلی ایوان در پلان و نما خانه‌های تاریخی تبریز

پرسش است که افراد چگونه فضاهای را مورداستفاده قرار می‌دهند. فضای ایوان با توجه به تعریف، علاوه بر کارکرد اقلیمی خود، می‌تواند هم فضای زیست محسوب شده و به فعالیت‌های زیستی روزمره اختصاص داده شود و هم فضای ارتباطی و انتقالی باشد.

گونه‌شناسی عملکرده

هر فضا باید به نحوی قابل استفاده باشد و قابلیت پاسخ‌گویی به نیازهای استفاده‌کنندگان را فراهم آورد. وجود عملکرد در هر فضا حضور آن را در بنا توجیه‌پذیر می‌نماید. بعد عملکردی در پاسخ به این

بنابراین می‌توان گفت در نمونه‌های موردمطالعه از آنجایی که اکثر ایوان‌ها در ضلع جنوبی طبیعی‌ها قرار دارند این امر باعث می‌گردد تا بر استفاده بهینه‌ی طبیعی‌ها از آفتاب جنوبی نیز تأثیرگذار باشد، به گونه‌ای که ضمن ایجاد سایه در تابستان، در زمستان نیز مانع نفوذ آفتاب تا عمق اتاق نشود. ایوان همچنین پنجره‌ها، ارسی‌ها و بدنه‌های حیاط را در مقابل عوامل جوی همچون باران محافظت می‌نماید. به عبارت دیگر استفاده از عناصری چون ایوان‌ها در خانه‌ها در کنار استفاده از دیگر عناصر معماری جهت کنترل عمق؛ میزان تابش آفتاب و ممانعت از نفوذ عوامل جوی به داخل ساختمان در تابستان و زمستان، عملکرد اقلیمی ایوان‌ها را در اکثر نمونه‌های موردمطالعه توجیه می‌کند (حق‌جو و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۲۸). در بعضی از خانه‌ها حضور ایوان در دو سمت شمالی و جنوبی می‌تواند مبنی بر کارایی اقلیمی و حرارتی باشد. ایوان رو به جنوب، بیشتر در زمستان و ایوان رو به شمال بیشتر در بهار و تابستان کارکرد داشته‌اند (محمودی، ۱۳۸۴، ۵۹).

عملکرد دسترسی

به‌وسیله‌ی تعریف فضای میانی، ارتباط میان فضای باز و بسته در قالب سلسله‌مراتب منطقی در خانه‌ها ایجاد می‌گردد و محیط باز (عمومی) با سلسله‌مراتب فضایی خصوصی‌تر می‌شوند تا به فضای بسته خانه برسند؛ لذا وجود فضای نیمه‌باز (مانند ایوان) به مثابه‌ی فضای گذار به گونه‌ای مفصل‌بندی میان فضای بسته و باز ایجاد می‌شود (ساسانی و همکاران، ۱۳۹۵، ۷۱). در بیشتر خانه‌های دوره‌ی قاجار ایوان نقش رابط فضای باز و بسته دارد. ایوان‌های «درکل» علاوه بر عملکرد اقلیمی به علت هم‌سطح بودن با سطح حیاط بیشتر نقش و خاصیت حرکتی و انتقالی - ارتباطی دارند.

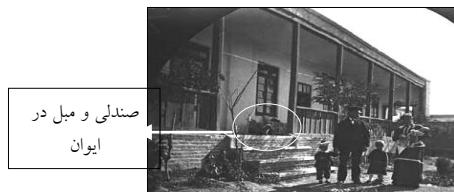
در بیشتر موارد الگوی دسترسی به صورت «حیاط-

وجود پژوهش با موضوع اصلی ایوان در جهت شناخت کارکرد و عملکردهای آن، ایوان را به عنوان فضایی برای انواع عملکردها معرفی می‌کنند. ایوان‌ها علاوه بر اینکه بستر مناسبی برای به رخ کشیدن قدرت و ثروت صاحب خانه بوده‌اند، دارای کارکرد ارتباطی - انتقالی و زیستی هستند. این فضایی کی از مهم‌ترین فضاهای در خانه‌ها محسوب می‌شود که تأثیر بسزایی در عملکرد اقلیمی، دسترسی‌ها و همچنین فضای زیستی و استقراری دارد؛ بنابراین در این بخش ایوان از لحاظ عملکرد در سه دسته‌ی «عملکرد اقلیمی»، «عملکرد دسترسی» و «عملکرد زیستی» دسته‌بندی و بررسی می‌شود.

عملکرد اقلیمی

از تأثیرگذارترین عوامل در طراحی خانه‌های تاریخی ایران می‌توان به عوامل اقلیمی اشاره کرد. هماهنگی با طبیعت و احترام به آن می‌تواند یکی از اهداف وجود ایوان‌ها در خانه‌ها باشد. ایوان را می‌توان یک فیلتر فضایی و فصل مشترک بین دو فضای باز و بسته دانست که به لحاظ اقلیمی یکی از تمهیدات ارزشمند معماری ایرانی است (نظیف، ۱۳۹۲، ۶۰). ایوان‌ها سبب بهبود عملکرد حرارتی فضای پشتی خود در برابر شرایط محیطی، در برابر تابش خورشید و شرایط جوی محافظت می‌شود. همچنین می‌تواند فضای مفید سایه‌داری برای انجام تعدادی از فعالیت‌ها را فراهم کند. استفاده از ایوان در جبهه‌ی شمالی حیاط، در تابستان همانند سایبانی مانع تابیدن نور خورشید مایل‌تر است می‌شود و در زمستان که زاویه‌ی خورشید مایل‌تر است به درون فضای راه می‌یابد (Kalantari, 2015, 714). ایوان در ضلع جنوبی در تابستان‌ها فضای مناسبی برای کار و استراحت در طول روز است (اکرمی و واعظ معروفی، ۱۳۸۷، ۹).

فصل‌های سال مانند بهار و تابستان محل استراحت، خواب و در بعضی مواقع فضایی برای انجام بعضی از فعالیت‌های معمول بوده است (سلطانزاده، ۱۳۹۶، ۱۲۹). ایرانیان به بیرون اتاق نشستن علاقه بسیاری دارند و زنان بیشتر کارهایشان را در ایوان‌ها یا حیاط منازل انجام می‌دهند (رایس، ۱۳۸۳، ۱۲۷). همچنین کمپفر در سفرنامه‌ی خود می‌نویسد: «... همه‌ی جلال و شکوه خانه در داخل آن است که به ایوان ختم می‌شود. میهمانان زیر این ایوان می‌نشینند و از منظره‌ی تلوتلو استخر و گیاهانی که خانه را تزئین کرده است، لذت می‌برند (کمپفر، ۱۳۶۳، ۱۹۶). تصویر شماره‌ی ۶، فضای زیستی و استقراری ایوان‌ها در خانه‌های قدیمی تبریز با وجود عناصری مانند فرش و مبل را نشان می‌دهد (تصویر شماره ۷).

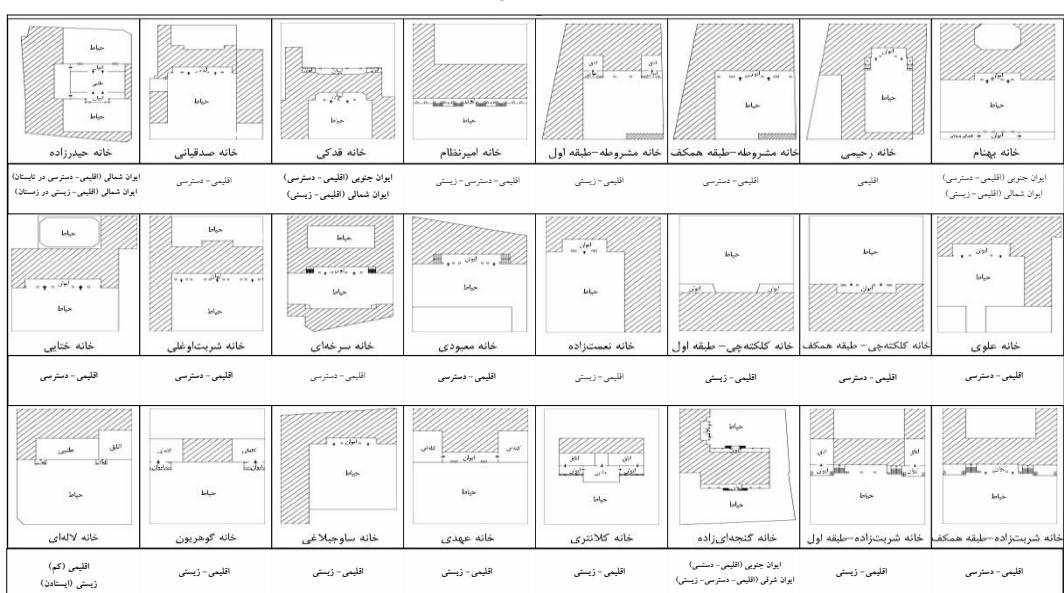
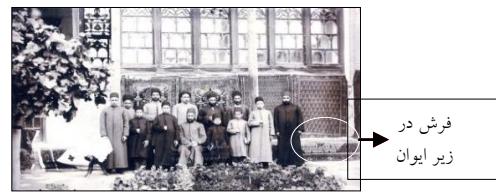

ت.۶ تصاویری از فضای زیستی ایوان خانه‌های تبریز

ایوان- راهرو (اتاق)» است. بدین صورت که از حیاط به طور مستقیم به ایوان و سپس مستقیم یا غیرمستقیم (از طریق پله) به فضای بسته که در بیشتر موارد راهرو یا اتاق است، وارد می‌شود. بدین ترتیب مفصلی برای ارتباط و انتقال از فضای باز به بسته را بر عهده دارد. ایوان‌های «درمیان» و «بیرون‌زده» به علت اختلاف سطح از حیاط خاصیت انتقالی و ارتباطی غیرمستقیمی از فضای باز به فضای بسته یا بالعکس را دارند.

عملکرد زیستی

طبق تعریف مفهوم ایوان، ایوان علاوه بر خاصیت انتقالی - ارتباطی، خاصیت زیستی نیز دارد. در خانه‌های سنتی ایران، ایوان (مخصوصاً در فصول گرم سال) به عنوان فضایی برای انجام فعالیت‌های روزانه مورداستفاده قرار می‌گرفتند. این فضا در برخی از

ت.۷. الگوی کارکرد و عملکردی ایوان در خانه‌های تاریخی تبریز

یافته‌ها

بررسی ساختار کالبدی و فضایی ایوان در خانه‌های تبریز دوره‌ی قاجار و پهلوی اول اهمیت این اندام و همچنین تحول چهره‌ی کالبدی شهر، جامعه و همچنین معماری خانه‌ها از دوره‌ی قاجار به پهلوی اول را نشان می‌دهد. درست است که بیشتر تحولات در دوره‌ی پهلوی اول در معماری خانه‌ها صورت گرفت ولی باید در نظر داشت که مجموعه‌ای عوامل مؤثر بر تحولات در ساختار جامعه و سبک زندگی مردم و به تبع آن معماری، دهه‌ها قبل از شروع دوره‌ی پهلوی، با آغاز دوره‌ی قاجار صورت گرفت. با شروع دوران قاجار، تحولات وسیعی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران به وقوع پیوست. با پایان جنگ‌های ناپلئونی، روسیه‌ی تزاری برنامه‌های گسترش طلبانه‌ی خود را در قفقاز و آسیای میانه را به سمت جنوب و آبهای گرم خلیج فارس از سر گرفتند. حمله‌ی روسیه به ایران و شکست ایران در سال‌های ۱۸۲۶ و ۱۸۱۲ م.، تمامی سرزمین‌های تحت سلطه‌ی خود در شمال ارس را از دست داد (Matin, 2013). با این شکست و رویارویی با پیشرفت غرب، تمایلات برآمده از آگاهی و عقب‌ماندگی ایران ضرورت انجام اصلاحات و دگرگونی‌های نظامی، اقتصادی و فرهنگی وسیعی بر جای گذاشت (کسرائی، ۳۷۹، ۱۳۷۹). این تحولات با موجی از تحولات در کل جامعه بروز پیدا کرد. هم‌زمان در معماری خانه‌ها خصوصاً خانه‌های اعیان و اشراف تجلی یافت و کم کم ساختار همگون خانه‌ها چه در تزئینات و چه در سازمان فضایی به عرصه‌ی چالش کشیده شدند و تفاوت‌هایی در خانه‌های قاجار و پهلوی اول ظاهر شد. در این بخش از پژوهش، از طریق بررسی و توصیف الگوهای سه نظام قرارگیری، شکلی و عملکردی خانه‌های قاجار و پهلوی

اول که در بخش قبلی ارائه شده در صدد استخراج و تبیین تفاوت‌هایی بین خانه‌های قاجار و پهلوی اول هستیم. با ارائه الگوهای کالبدی ایوان در هر دوره و به دست آوردن روند تغییرات این سؤال ایجاد شد که چه عواملی منجر به پدید آمدن تغییرات در ساختار کالبدی و کارکردی ایوان خانه‌ها در طول این دوران شده است؟ معماری خانه‌های تبریز طی دوران قاجار تا پهلوی اول، به خودی خود متحول و دگرگون نشده‌اند، بلکه براثر متغیر و شاخص‌هایی که تأثیرگذار بوده‌اند، صورت گرفته‌اند. لذا در بخش آخر پژوهش چگونگی تأثیر عوامل بر معماری ایوان خانه‌ها بررسی می‌شود (تصویر شماره ۸).

تأثیر عوامل بر تغییرات

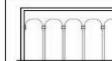
با ارائه الگوهای کالبدی ایوان‌ها و مقایسه‌ی آن‌ها با یکدیگر، تفاوت‌ها در طول زمان، آشکار و قابل تشخیص هستند. به عبارت دیگر ایوان‌های دوران قاجار و پهلوی اول، به خودی خود متحول نشده‌اند؛ بلکه براثر تأثیر عواملی که در ساختار جامعه اتفاق افتاده، صورت گرفته‌اند. در این بخش با معرفی عوامل مؤثری که در معماری ایوان‌ها تأثیرگذار بوده‌اند در پی چگونگی تغییرات هستیم.

گسترش ارتباطات با کشورهای غربی

نخستین عامل پیدایش اولین بارقه‌های رویارویی ایران با اندیشه‌های نوین معماری در عصر قاجار و به تبع آن ورود عناصر معماری غربی و تأثیر بر معماری، کشور روسیه و منطقه‌ی قفقاز بوده است (منتظر و همکاران، ۱۴۰۰، ۶۰). به دلیل هم‌جواری ایران با این مناطق و انعقاد قراردادهای متعدد در پی شکست از روسیه که آمدنشد سفر، هیئت‌های سیاسی، اقتصادی و در مواردی کمیسیون‌های مذهبی اروپایی و روسی به ایران را در پی داشت (بایستی و همکاران، ۱۳۹۶، ۶۰).

حضور روس‌ها مخصوصاً در شهرهای شمالی و تبریز که مدتی در اشغال روس‌ها بودند، افزایش یافت (نورائی و آندریوا، ۱۳۸۸، ۲۷).

با حضور روس‌ها در شهر تبریز و ارتباط قشر بالای جامعه مخصوصاً تجار و اعیان با آن‌ها و سفر تجاری و

کارکرد و عملکرد	انظام شکلی	محل قرارگیری	
 <p>ایوان در کل بدون اختلاف سطح با حیاط عملکرد (پرسی دندرون) اوایل و اوخر قاجار</p> <p>ایوان در میان دارای اختلاف سطح با حیاط عملکرد (پرسی دندرون) اوایل قاجار</p> <p>ایوان مفرد طبقه دوم عملکرد (لبه‌ی زینتی) (فضای برازی استند و نظره گردید) پهلوی اول</p>	 <p>شکل کلی مستطیل ایوان سرتاسری با سرونهای گرد به ازاعط یک طبله اوایل قاجار</p> <p>شکل کلی مستطیل ایوان سرتاسری با سرونهای گرد به ازاعط یک طبله پیش‌آمد اوخر قاجار</p>	 <p>قرارگیری در راسنای محور اصلی کل یا میانه چجه اصلی کل یا میانه جیمه (بدون) اشتلاف (بایهای طبله)</p> <p>قرارگیری در راسنای محور کل یا میانه چجه بدهون اختلاف با جیمه (اشتلاف) سطوح (بایهای طبله)</p> <p>قرارگیری در راسنای محور اصلی کل یا میانه چجه بدهون اختلاف با جیمه (اشتلاف) سطوح (بایهای طبله)</p>	
			۲۶

ت ۸ مقایسه‌ی تطبیقی الگوهای کالبدی ایوان خانه‌ها از منظر نظمات کالبدی در چهار دوره‌ی زمانی

یکی از جبهه‌های آن واقع شده است. ایوان در خانه‌های تاریخی شهر تفلیس به عنوان یکی از عناصر مهم مسکونی است که سبب بروز گرایی فضاهای مسکونی شده است (گودرزیان، ۱۳۹۳، ۶۳).

نمونه‌هایی از تأثیر این گونه ایوان به روشهای مختلف در خانه‌های تبریز دیده می‌شود. مانند ایوان‌های سرتاسری با طاق‌های نیم‌دایره، ستون و سرستون‌های گچ‌بری شده که بیشتر خاصیت دعوت‌کنندگی، انتقالی - ارتباطی دارند. همچنین ایجاد ستوری‌ها در نمای خانه‌ها و سوق به بردن گرایی با پنجره و ایوان‌های بیرون‌زده و بالکن‌های رو به بیرون (معبر و کوچه) در خانه‌ها از دوره‌ی دوم قاجار ظهرور یافت (تصویر شماره‌ی ۹).

تضعیف باورها و ارزش‌ها

محرمیت در خانه‌های قاجاری، فضاهای زنانه - مردانه مجزایی با حداقل محصور بودن و حریم‌ها تعريف می‌کرد که بر پایه‌ی فرهنگی، شیوه‌ی زندگی و باورهای مذهبی بوده است (Mahdavi, 2012, 357). باید توجه کرد تعريف محرمیت و مرزهای زنانه - مردانه، خود

از عناصر معماری که توسط روسیه وارد ایران شده، بالکن (ایوان بیرون‌زده) است که در تصاویر و متن ذیل می‌توان اهمیت و نمونه‌هایی از ایوان معماری مسکونی منطقه‌ی فرقان را مشاهده کرد که با گذشت زمان از دوره‌ی قاجار تا پهلوی اول، خانه‌های جدید البنای روسیه ... در عمارت بلقون به جهت نشستن ترتیب داده‌اند (افشار قزوینی، ۱۳۸۰، ۱۶۶). در سبک کلاسیک شهر باکو مهم‌ترین عنصر در نمای ساختمان ایوان بوده است. این عنصر نه تنها جهت آرایش شهر ضروری به نظر می‌رسد بلکه جنبه‌ی ساخت‌وساز همساز با اقلیم نیز بوده است؛ بنابراین ایوان بخش جدایی‌ناپذیر از میراث ملی شهر باکو محسوب می‌شود (Fatulilaev, 1986, 129-130). از مسکن سده‌ی ۱۸-۱۹ م. شهر تفلیس، نمونه‌های بسیاری باقی نمانده و این موضوع ناشی از تخریب بسیاری از بافت‌های شهری گذشته در زمان کمونیسم است. اما با توجه به بازسازی بافت‌های قدیمی مانند خانه‌های سنتی از جمله خانه‌ای که استالین در آن زاده شده، شاهد آن هستیم ساختار کلی خانه‌های این دوره بنایی با پلان چهارضلعی و ایوان است که در

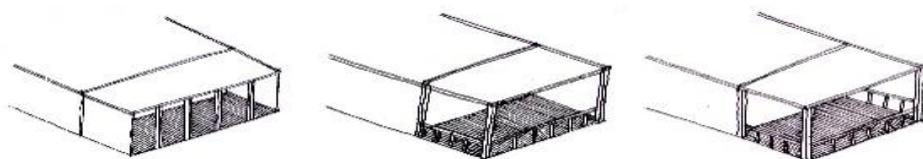
قاجار رفته‌رفته درجه‌ی محصوریت و محرمیت از خانه‌ها کم شد. صاحبان خانه‌ها که اکثر از قشر بالای جامعه بودند تمایل به کم کردن حریم‌ها داشتند. بدین ترتیب ایوان‌ها که از سه طرف محصور بودند، از اواخر دوره‌ی قاجار و پهلوی اول با قرارگیری در ارتفاع بالاتر (طبقات) از درجه‌ی محصوریت آن‌ها کاسته شد و دیواره‌های دو طرف (بسته) به صورت نیمه‌بسته (ستون‌دار) درآمدند (تصویر شماره‌ی ۱۰).

تحت تأثیر اعتقادات مذهبی بوده و فرهنگ زندگی خانگی و معماری خانه‌ها را تحت تأثیر خود قرار می‌داده است (ارمنگان و همکاران، ۱۳۹۴، ۱۵). به عبارت دیگر با کاهش اعتقادات مذهبی از اواخر دوره‌ی قاجار و به خصوص اقدامات سکولاری رضاشاه در جامعه، باعث کاهش محرمیت و حریم‌ها در ساختار خانه‌ها شد.

باتوجه به تغییر سبک زندگی مردم از اواخر دوره‌ی

ت.۹. خانه‌های موجود در بافت‌های تاریخی شهر تفلیس و باکو، نشان از برون‌گرایی خانه‌ها و نقش مهم ایوان در معماری مسکونی این منطقه (گودرزیان، ۱۳۹۳، ۴۴-۴۵)، (<https://sherqmirvarisi.wordpress.com>)

ت.۱۰. انواع ایوان بر اساس حریم و محصوریت در خانه‌های تاریخی تبریز

ساخته شدند. به عبارت دیگر می‌توان گفت ایوان‌های مرتفع و ستوری‌ها الگوهای متمایز جهت تأکید بر هویت و جایگاه اجتماعی صاحب‌خانه‌ها بوده‌اند.

تحولات نوسازی شهری
سلطنت رضاشاه با دوران تجدد و گسترش مظاهر غربی در زندگی ایرانیان مقارن بود. به دنبال شروع اصلاحات نوسازی شهری و در پی رفت‌وآمد جامعه‌ی مهندسین با اروپا، پیکره‌بندی فضایی خانه‌های تبریز به مرور متحول گردید. هرچند از ابتدای پهلوی تغییر در چهره‌ی شهر، تند و شتاب‌زده بود اما تغییرات تدریجی

افزایش جمعیت

فرم و تعداد فضاهای خانه‌ها بستگی به استطاعت مالی صاحب‌خانه‌ها داشته است، هرچه تمکن مالی و قدرت صاحب‌خانه بیشتر بود، مساحت خانه بزرگ‌تر و خانه‌ها به صورت اعیانی تر ساخته می‌شدند (پدرام و حریری، ۱۳۹۵، ۷۸). با نزدیک شدن به اواخر دوره‌ی قاجار و پهلوی به علت ظهور طبقه‌ی متوسط جامعه، سرمایه‌ی کم و عدم توانایی صاحبان خانه، ابعاد خانه‌ها کوچک‌تر و ایوان‌ها از خانه‌ها یا حذف شدند یا به صورت بیرون‌زده در طبقه‌ی بالا در حداقل ابعاد و تزئینات

و آرام در معماری خانه‌ها به گونه‌ای هضم شد که خانه‌های اوایل پهلوی همچنان حال و هوای معماری ایرانی را دارند (حق‌شناس و حناچی، ۱۳۹۹، ۶۲). درواقع دگرگونی‌های اجباری و استبدادی در بافت‌ها ضمن تمایل به دنیای غرب، تأثیر شگرفی بر تغییر ذائقه و سبک زندگی مردم نهاد. با از بین رفتن سلسله مراتب فضایی در خانه‌ها ایوان که در دوره‌ی اوایل قاجار کاربری‌های جدید در سطح شهر در پی مدرنیته‌ی اجباری پهلوی در سازمان فضایی خانه‌ها نیز باعث ایجاد تغییراتی شدند. طبیعی که در محور اصلی خانه قرار داشتند به گوشاهی خانه منتقل شد (ناری قمی و عباس‌زاده، ۱۳۹۳، ۱۰۳) و به دنبال آن ایوان‌ها که در جلوی طبیعی‌ها قرار داشتند یا از خانه‌ها حذف شدند یا به صورت ایوان بیرون‌زده در محور فرعی خانه‌ها قرار گرفتند.

نتیجه

بررسی سیر تحول ایوان خانه‌های دوره‌ی قاجار و پهلوی اول، امکان مقایسه و تغییرات صورت‌گرفته و درک بهتری از مفهوم ایوان که فضای نیمه‌باز، از سه طرف محصور و از دیگر سو رو به حیاط و یا با غ است را روشن تر کرد. در طول دوره‌ی مورد مطالعه این مفهوم نیز تغییر کرده است. این نکته قابل‌بیان است که ایوان، مانند دیگر اجزا و عناصر خانه‌های تاریخی انعطاف‌پذیر بوده و برآثر تغییرات ایجاد شده در سطح جامعه و

ج. ۲. گونه‌شناسی ایوان خانه‌های دوره‌ی قاجار و پهلوی اول تبریز

نظام عملکردی	نظام کالبدی (شکل)	نظام فضایی (جای‌گیری)	
ایوان‌های درکل بیشتر نقش اقليمی (محافظت از تابش آفتاب و شرایط جوی) و همچنین به عنان هم‌سطح بودن با سطح حیاط نقش ارتباطی و انتقالی از فضای باز به بسته را بر عهده داشته است.	اکثرآ به صورت شکل کلی مستطیل (به جز ایوان خانه‌ی بهمن، مجتبهدی) و همچنین به صورت ایوان طاقی شکل با ستون‌های گرد و گچ کاری.	قرارگیری درکل یا میانه‌ی راستای محور اصلی جبهه‌ی شمالی، بدون اختلاف سطح با حیاط.	ایوان درکل

<p>علاوه بر نقش اقلیمی، ایوان در میان با اختلاف سطح گرفتن از حیاط تبدیل به فضای نیمه عمومی می‌شود که دیگر نقش ارتباطی مستقیم با حیاط ندارد و تنها مشرفه بفضای باز است که محلی برای انجام فعالیت‌ها و زیستی می‌شود. از طریق فضای پشتی و کاراهای دسترسی پیدا می‌کند.</p> <p>این نوع ایوان که به علت کاهش مساحت نقش اقلیمی چنانی که بر عهده نداده بیشتر نقش زیستی و استقراری (محل ایستادن) و چنینی بصری دارد که دسترسی به آن از اتاق یا یاره و طبقه‌ی بالا امکان‌پذیر است که مشرف</p>	<p>اکثرآ به صورت شکل کلی مستطیل (به جز ایوان خانه‌ی قدکی، حیدر زاده و گنجه‌ای زاده)، همچنین به صورت ایوان طاقی شکل با ستون‌های گرد و گچ‌کاری، به جز ایوان خانه‌ی امیرظام و ایوان شرقی و غربی خانه‌ی گنجه‌ای زاده به صورت تخت.</p>	<p>فوارگیری در کل یا میانه راستای محور اصلی چههای شمالی، با اختلاف سطح (نم طبقه‌ای) با حیاط.</p>
--	---	--

فهرست منابع

- اسماعیلی سنگری، حسین؛ عمرانی، بهروز. (۱۳۹۳)، تاریخ و معماری خانه‌های تبریز قدیم. تبریز: انتشارات فروزان.
- ارمغان، مریم؛ سلطان‌زاده، حسین؛ تهرانی، فرهاد؛ آیوزیان، سیمون. (۱۳۹۸)، سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دوره‌ی قاجار تا پهلوی دوم، نشریه‌ی صفو. سال ۲۹، شماره‌ی ۸۶، ۱۴۰-۱۲۱.
- حق‌شناس، محبی؛ حناچی، پیروز. (۱۳۹۹)، بررسی عوامل مؤثر بر تحول کالبدی خانه و فرهنگ زندگی در یک قرن اخیر ایران (مورد پژوهشی: تحولات الگوی خانه در شهر تاریخی لار). نشریه‌ی مطالعات معماری ایران، سال نهم، شماره‌ی ۱۷، ۵۷-۷۶.
- خاکپور، مژگان؛ انصاری، مجتبی؛ طاهریان، علی. (۱۳۸۹)، گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت. نشریه‌ی هنرهای زیبایی، دوره‌ی دوم، شماره‌ی ۴۱، ۴۲-۲۹.
- ذاکر عاملی، لیلا؛ جبل عاملی، عبدالله. (۱۳۹۲)، بررسی سیر تحول ایوان در خانه‌های سنتی دشت یزد-اردکان از دوره‌ی مظفری تا قاجار. نشریه‌ی صفو، شماره‌ی ۶۲، ۱۱۸-۱۰۳.
- رایس، کلارا کولیسور. (۱۳۸۳)، زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان. ترجمه‌ی اسدآ. آزاد، تهران: کتابدار.
- رضائی نیا، عباسعلی. (۱۳۹۶)، صورت ایوان در معماری ایرانی، از آغاز تا سده‌های نخستین اسلامی، نشریه‌ی مطالعات معماری ایران، شماره‌ی ۱۱، ۱۴۲-۱۲۵.
- زارعی، محمدابراهیم؛ موسوی حاجی، رسول؛ شریف کاملی، خدیجه. (۱۳۹۷)، تأملی بر ساختار فضایی و گونه‌شناسی خانه‌های سنتی بخش دستگردان طبس. نشریه‌ی شهر ایرانی-اسلامی، سال هشتم، شماره‌ی ۳۱، ۴۹-۳۲.
- ساسانی، مژگان؛ عینی فر، علیرضا؛ ذیبیحی، حسین. (۱۳۹۵)، تحلیل رابطه‌ی بین کیفیت فضای میانی و کیفیت‌های انسانی - محیطی (مورد پژوهشی: مجتمع مسکونی شهر شیراز)، هنرهای
- طبیعت؛ بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی.
- طبیعت؛ بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی.
- حق‌جو، امیر؛ سلطان‌زاده، حسین؛ تهرانی، فرهاد؛ آیوزیان، سیمون. (۱۳۹۸)، سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دوره‌ی قاجار تا پهلوی دوم، نشریه‌ی صفو. سال ۲۹، شماره‌ی ۸۶، ۱۴۰-۱۲۱.
- افشار قزوینی، میرزا حبیب‌الله. (۱۳۸۰)، سفرنامه سیف‌الملک به روسیه: شرح سفارت میرزا عباس قلی خان نوری سیف‌الملک به روسیه (به کوشش محمد گلین). تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی.
- اکرمی، غلامرضا؛ معروفی، واعظ. (۱۳۸۷)، طراحی اقلیمی الگوی خانه در روستای خور، نشریه‌ی معماری، شماره‌ی ۱، ۳-۱۷.
- باستانی، شهرام؛ عامری، مهدی؛ لشگری، ام لیلا. (۱۳۹۶)، رابطه‌ی سنت و مدرنیسم در شکل‌گیری بافت شهرها با تأکید بر ابعاد فرهنگی. نشریه‌ی مدیریت شهری، شماره‌ی ۵۱، ۷۳-۵۵.
- پاسیان خمری، رضا؛ رجبعلی، حسن؛ فرخ‌زاد، محمد. (۱۳۹۶)، سیر دگرگونی فضای بسته، فضای سرپوشیده و فضای باز در خانه‌های تاریخی گرگان از دوره‌ی قاجاریه تا پهلوی اول، نشریه‌ی مرمت و معماری ایران، سال هفتم، شماره‌ی ۱۳، ۱۰۶-۹۱.
- پدرام، بهنام؛ حریری، آزاد. (۱۳۹۵)، خانه‌های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن در بافت‌های تاریخی اصفهان. نشریه‌ی پژوهش‌های معماری اسلامی، سال چهارم، شماره‌ی ۱۵، ۸۹-۷۴.
- حائری مازندرانی، محمدرضا. (۱۳۸۸)، خانه، فرهنگ،

- منتظر، بهناز؛ سلطانزاده، حسین؛ حسینی، سید بهشید. (۱۴۰۰)، بازنمایی تأثیر معماری وارداتی روسیه بر معماری ایران دوره‌ی قاجار (بر پایه‌ی سفرنامه‌های ایرانیان سفرکرد به روسیه). *نشریه‌ی نامه‌ی معماری و شهرسازی*، سال سیزدهم، شماره‌ی ۳۱، ۸۳-۵۹.
- ناری قمی، مسعود؛ عباس‌زاده، محمدجواد. (۱۳۹۳)، مهمان در خانه: یک بررسی تطبیقی میان ایران و غرب در آستانه‌ی دوران مدرن (نمونه‌ی موردی؛ مسکن دوره‌ی قاجاری تبریز). *نشریه‌ی پژوهش‌های معماری اسلامی*، سال اول، شماره‌ی ۳، ۱۰۸-۹۳.
- نظیف، حسن. (۱۳۹۲)، پایداری اندام‌های معمار ایرانی در گذار از دوران اسلامی. *نشریه باغ نظر*، سال دهم، شماره‌ی ۲۴، ۶۸-۵۷.
- نورانی، مرتضی؛ آندربیو، النا. (۱۳۸۸)، مهاجران روس و اسکان آن‌ها در ایران اوایل قرن بیستم؛ مرحله‌ی دیگری از استعمار. *پژوهش‌های تاریخی*، ۴، ۳۶-۲۱.
- Argan, G. C. (1963). ‘On the Typology of Architecture’, in Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995, ed. by Kate Nesbitt (New York: Princeton Architectural Press, 1996), p. 242-46 (first publ. Architectural Design, 33.12).
- Kalantari, N.N., Singeri, M., & Jourshari, S.R. (2015). Investigation of the Relationship Between the Climatic Role of Iwan and Rate of Energy Consumption in Traditional Houses of Tabriz. *Procedia Engineering*, 118, 711-719.
- Krier, R. (1984). *Urban Space*, London, Academy Editions, (1st ed. 1975).
- Matin, k. (2013). *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Changs*. London and New York: Routledge.
- Mahdavi, Sh. (2012). Everyday Life in Late Qajar Iran. *Iranian Studies*, 45(3).
- Фатулаев, Ш.С. (1986). Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-начала XX века. Ленинград: Стройиздат. Ленинградское отделение.
- Nejadriahi, H. (2016). An Investigation on the Role of Iwan as a Sustainable Element in the Traditional Houses of Different Climatic Regions of Iran. *World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Civil, Environmental, Structural, Construction and Architectural Engineering*, 10, 871-874.
- Quincy, Q.D. (1985). ‘Tipo, nel Encyclopedie Metodique di Architecture’, Casabella, , 510-509 1pp. 75-.
- <https://doi.org/10.22034/41.177.45>
- زیبا، دوره‌ی ۲۱، شماره‌ی ۲، ۸۰-۶۹.
- سلطانزاده، حسین. (۱۳۹۶)، خانه در فرهنگ ایرانی (مفاهیم و بعضی از کاربردها). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- غفوریان، میترا؛ پی‌سخن، مینا؛ حصاری، الهام. (۱۳۹۶)، گونه‌بندی سازمان فضایی و سلسله‌مراتب ورود در خانه‌های ایرانی با تأکید بر محیمت. *نشریه‌ی برنامه‌ریزی توسعه‌ی کالبدی*، سال دوم، شماره‌ی ۳، ۱۴۴-۱۲۹.
- فرح‌بخش، مرتضی؛ حتاجی، پیروز؛ غنائی، معصومه. (۱۳۹۶)، گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر مشهد از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول. *نشریه‌ی مطالعات معماری ایران*، شماره‌ی ۱۲، ۱۱۶-۹۷.
- فلامکی، منصور. (۱۳۵۵)، باز زنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: دانشگاه تهران.
- کسرائی، محمدسالار. (۱۳۷۹)، چالش سنت و مدرنیته در ایران از مشروطه تا ۱۳۲۰. تهران: نشر مرکز.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۳)، *سفرنامه‌ی کمپفر*. ترجمه‌ی کیکاووس جهانداری، تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- کی نژاد، محمدعلی؛ شیرازی، محمدرضا. (۱۳۸۹)، خانه‌های قدیمی تبریز. ج ۱، مؤسسه‌ی تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، تبریز: دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- گودرزیان، شروین. (۱۳۹۳)، چالش معماری مسکونی منطقه‌ی فرقان، *نشریه‌ی هنر و تمدن شرق*، سال دوم، شماره‌ی ۴۹-۴۲.
- محمودی، عبدالله. (۱۳۸۴)، بازنگری اهمیت ایوان در خانه‌های سنتی (بانگاه ویژه به بم). *نشریه‌ی هنرهای زیبا*، شماره‌ی ۲۲، ۶۳-۵۲.
- معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۷)، آشنایی با معماری مسکونی ایوانی، گونه‌شناسی برون‌گرا. تهران: سروش دانش.
- معماریان، غلامحسین؛ طبرسا، محمدعلی. (۱۳۹۲)، گونه و گونه‌شناسی معماری. *نشریه‌ی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران*، شماره‌ی ۶، ۱۱۴-۱۰۳.
- میرسجادی، امیر؛ فرکیش، هیرو. (۱۳۹۵)، ارزیابی الگوها و شناخت فاکتورهای کالبدی تأثیرگذار در معماری خانه‌های تاریخی نیشابور جهت دست‌یابی به راهکارهای طراحی و الگوی ساخت منازل در بافت مسکونی سنتی. *نشریه‌ی پژوهش‌های معماری اسلامی*، سال چهارم، شماره‌ی ۱۳، ۹۰-۷۲.